ומרדכי לא יכרע ולא ישתחווה - יהרג ואל יעבור בע"ז/

הרב צבי גולדפישר

סנהדרין עד. אר"י משום ר"ש בן יהוצדק נמנו וגמרו בעלית בית נתזה בעוד כל עבירות שבתורה אם אומרים לו לאדם עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. ובגמ' מביאים מקור לכ"א מג' עבירות. בע ז נלמד מואהבת את ה' אלוקיך. בכל נפשך. בשפ"ד משום מאי חזית דדמא דידך סומק טפי וכו'. ובג"ע נלמד בהיקש משפ"ד.

ונראה פשוט שג' עבירות אלו אסורות בלא כפיה באיסור תורה ואם יעשם בהתראה, חייב מיתה. ובשאר עבירות אף שיש מהם ג"כ חיובי מיתות, בכ"א אם כופין אותו, אינו חייב ליהרג שנא' וחי בהם ולא שימות בהם.

דברים אלו ברורים בג"ע ושפ"ד. אולם בע"ז צ"ע מסוגיא בסנהדרין סא:

ונאמר שם "איתמר, העובד עבודת כוכבים מאהבה ומיראה, אביי אמר חייב,רבא אמר פטור. אביי אמר חייב, דהא פלחה. "רבא אמר פטור, אי קבליה עליה באלוה, אין, אי לא לא". וברש"י שם מאהבת אדם ומיראת אדם ולא חשבה בלבו באלהות". בר"ן ובחי' ר' יונה הוכיחו שאין מדובר כאן ביראה מפני פ"נ שא"כ אביי לא היה מחייב מיתה אם עבר בדיעבד . וכן מוכח מאהבה.

א"כ לאביי שהשתחוואה הינה עבודה גם בלא קבלה באלוה ואיסור ע"ז מצד המעשה, וכג"ע ושפ"ד, מובן שאם כופים אותו עבוד ע"ז או תהרג, יהר ואל יעבור איסור. לדעתו מובן מדוע לא השתחווה מרדכי להמן ששם ג"כ ההשתחוואה מחמת יראת המלך ואין קבלה באלוה. וכן מפורש בגמ' שם דתניא "לא תשתחווה להם, להם אי אתה משתחווה אבל אתה משתחווה לאדם כמותך. יכול אפילו נעבד כהמן, ת"ל לא תעבדם. והא המן מיראה הוה נעבד". וברש"י שם שהמן עשה א"ע ע"ז כדאיתא במגילה יט. דאי לאו הכי לא היה מרדכי מתגרה בו והיה כורע ומשתחווה. ולהמן השתחוו מיראת המלך כדכת'ב כי כן צוה לו המלך.

אולם לרבא קשה. שהרי לדעתו העובד בלא קבלה באלוה, אינו חייב מיתה, וא"כ בכל כפיה לע"ז אין קבלה באלוה ומדוע יהרג ואל יעבור. והרי גם אם יעבור אינו עושה איסור שחייבים עליו מיתה. ויותר מזה שלרבא י"ל שבלא קבלה באלוה אינה עבודה כלל, ולא רק שאין חייב מיתה אלא אין איסור כלל לפחות מה"ת.

כן מוכח בגמ' שם שאחת מהוכחות אביי הינה לכהן משוח שחייב בחטאת בע"ז בשגגת מעשה. והכריח אביי שהמציאות היחידה הינה בעובד מאהבה ומיראה. לפי"ז לרבא שפטור היינו ג"כ מקרבן חטאת בשוגג, ומוכח שאין לאו. כן הוכיח המהרש"א שם שאם לרבא בלא קבלה יש לאו היה ג"כ מתחייב מיתה שאין לחלק. ובמגפף ומנשק שיש רק לאו, היינו שיש מיעוט מיוחד ממיתה. והסביר שלכן הגמ' בנעבד כהמן שאסור מלא תעבדם לא תירצה לרבא שאיסור לאו יש. ובתוספות ישנים בשבת עב: כתבו מפורש שאין במקטיר באונס לא תעבדם.

לפי"ז קשה לרבא מדוע בע"ז יהרג ואל יעבור שהרי גם בלא כפיה, מותר מה"ת.

בקושיה זו התקשו הראשונים בסוגיא בדף סא: ותירצו תירוצים שונים.

יש שיטת ראשונים שמחלקת בהעמדות בין שני הדינים.

הר"ן הביא תי' בשם ר' דוד. יהרג ואל יעבור כשכופין אותו לעבוד ושיאמר אלי אתה. ובמקרה זה אם התרו בו ועבר, חייב מיתה. וגם רבא מודה בזה. פטור בעובד מיראה כשכפוהו לעבוד בלבד והסיבה שפטור, שאין אומדנא שמקבל בלבו. וכתירוצו כתבו בתו"י שבת עד:

בדבריו צ"ב, מה החילוק בין כשאומר אלי אתה וכשלא אומר. מדבריו נראה שבאומר אלי אתה יש אומדנא שמקבל בלבו. וז"ל "אבל זה שנעשה באונס אין עשיית העבודה הוכחה שקבלה באלוה, אא"כ אמר בפי' אלי אתה דבכה"ג אפילו באונס חייב". וקשה שגם כשאומר אלי אתה יש אומדנא דמוכח, שאינו מקבלו באלוה שהרי אמר זאת בכפיה, ואין דומה לתלילוהו וזביך שאם אמר רוצה אני יש אומדנא דניחא ליה, ששם מפני שגם קבל כסף. ולכן חלוק מתלילוהו ויה"ב שאפילו שאמר רוצה אני, אינה מתנה. וכן בסוגיא בקידושין נ. .

ונ"ל שבאומר אלי אתה אסור מצד עבודה עצמה, לכך הוי עבודה שלימה. ובזה גם לרבא אין קבלה בלבו מעכבת.

לר' דוד אם כפוהו בג' עבירות החמורות, והתרו בו ועבר, חייב מיתה אף שעבר באונס. והינם שונות משאר עבירות מצד חומרתן. ושלא כרוב הראשונים בפרק בן סורר שכתבו שפטור מפני שאנוס.

ויל"ע לדעתו האם לרבא יש איסור מה"ת לעבוד מיראה ואהבה. מדבריו נראה שמותר. שהרי הוא סובר שדין יהרג ואל יעבור אינו רק לכתחילה לפני שעובר, אלא שאם עבר מחמת הכפיה, חייב מיתה. ולפי"ז בעבודה בלא אלי אתה, שאין חיוב מיתה אם עבר, י"ל שאם כופין אותו, יכול לעבור.

לפי"ז י"ל שלא רק שאין חיוב מיתה אלא שאין איסור וכדלעיל. ועוד נראה שמדבר אחר מעשה, ועיקר הדיון מצד חיוב מיתת בי"ד אם התרוהו ועבר. ובזה חילק שבאלי אתה חייב ובעבודה סתם פטור, שאין אומדנא. ולפי"ז מצד האדם לכתחילה, י"ל שאין איסור. אולם כיון שמעמיד את רבא דווקא ביראה מחמת נפשות, נראה שביראה מאדם שיזיקהו אסור לעבוד. ויש לדחות שביראה מנזק אין איסור. אלא שבהתרוהו ועבר, עדיין יש אומדנא שמקבל בלבו ורק ביראה מחמת נפשות יש אומדנא שאינו מקבל. ומפני זה קשה לר' דוד איך יסביר עובד מאהבה שיש אומדנא. לפי"ז אם יפרש שאין מקבל,אף לכתחילה אין איסור מה"ת.

וכן מפורש בתו"י שבת עב: שתי' כר' דוד וכתבו שמקטיר באונס אינו בכלל לא תעבדם.

בתוס' כאן ד"ה רבא וכן בשבת עב: דה' ורבא תי' בשם י"מ חילוק אחר.

בסתם ע"ז יהרג ואל יעבור. מחלוקת אביי ורבא בע"ז שכולם עובדים לה מאהבה ומיראה, וכהמן. לפי"ז סובר גם רבא שבע"ז הנעבדת,אסור להשתחוות אפילו שאינו מקבלה באלוה, וחייב מיתה.לכן ג"כ יהרג ואל יעבור אם כפוהו. שבעבודה שאם יעשה מרצון ובהתראה יחויב מיתה, מחויב ליהרג ולא לעבור. ואין הכרח לומר שסובר כר' דוד שגם אם כפוהו ועבר בהתראה, חייב מיתה.

בתוס' בשבת הוכיחו שרבא סובר שעבודה בלא קבלה הינה עבודה שהרי בברייתא מתירים להשתחוות לאדם כמותך. ובארו הראשונים שזו השתחוואה לכבוד. לפי"ז כשאסרו לאדם הנעבד, אסרו אותה השתחוויה, והיינו של כב ואין בה קבלה באלוה.

ויש להקשות אם לרבא עבודה בלא קבלה באלוה, הינה עבודה,מדוע לא יהא אסור גם כשכולם עובדים כך. תינח כשמשתחוים לכבוד, שאינה כלל ע"ז. אולם כאן הרי משתחוים לע"ז. ונ"ל בהסבר מחלוקת אביי ורבא. לאביי השתחואה בלא קבלה נחשבת לעבודה. ולכן היא ג"כ יכולה לשוות שם ע"ז לדבר הנעבד כך. ולרבא עבודה בלא קבלה באלוה אכן נחשבת לעבודה, אולם כדי שלדבר הנעבד יהא שם ע"ז צריך לקבלו באלוה. השתחואה הינה עבודה והינה פעולת איסור כשלדבר הנעבד יש שם ע"ז.

בהמן היו שני דברים. א. עשה א"ע ע"ז כגמ' מגילה יט.. ב. השתחוו לו, אולם השתחוויה מצידו המלך ולא מקבלה. וי"ל שעשיית עצמו אינה קובעת שם ע"ז ותלויה בעובדים. ומשא"כ בעושה חפץ לע"ז, הר שבגוי מאותה שעה ולפני שנעבדה, נקראת ע"ז. ולכן גם אסורה מיד כדפסק הרמב"ם בפ"זמהל' ע"ז ה"ד.ובזה חילוק בין חפץ הנעבד לאדם הנעבד.

לשיטה זו מתקשים תוס' מדוע מרדכי לא השתחוה להמן כיון שאין איסור. וכן יש להתקשות לר' דוד. ובחמרא-וחיי הבין בדעתם שמותר לכתח להשתחוות לע"ז הנעבדת מחמת יראה. כן הסיק מהמאירי ורש"י ור"ן במס' שבת. והוכחותיו מדבריהם צ"ע שהם מדברים על צלם הנעשה רק לכבוד והמל מצווה להשתחוות לו. ואילו כאן המלך מצווה לעובדו משום ע"ז. ובסוף דבריו גם הוא מסיק שבצלם לכבוד מותר לכתחילה. ואם משום ע"ז אלא שהצ מפני המלך, יש איסור.

אולם הקושיה עדיין קשה שהרי אינו חייב מיתה ע"ז. ונראה שהאיסור רק מדרבנן, וא"כ כיון שכופין אותו, יעבור.

ותי' תוס', שהיו צלמים על לבו. וכן במדרש אסתר רבה פ"ז, ו': "צוה המלך שיהיו כורעים ומשתחוים לו. מה עשה המן, עשה לו צלם מרוקם על בגדיו ועל לבו, וכל מי שהיה משתחווה להמן, היה משתחווה לע"ז". ועוד שם "אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, מצודה פרשו אדמות העולם להפילני. אומרים לי עבוד ע"ז, אם אני שומעת להם, נענשתי. ואם אין אני שומעת להם, הן הורגין אותי. לפי"ז כיון שהצלמים נעבדים-אף שמשתחוים מחמת צירוי המלך - אסור ויהרג ואל יעבור.

עוד תי' התוס' שמרדכי לא השתחווה משום קדוש השם. וכמו במס' שביע"ת בירושלמי פ"ד שלולינוס ופפוס נתנו להם לשתות מים בזכוכית צבועה ולא קבלו. ויל"ע אם קדוש השם שמרדכי מסר עצמו ואינו חייב. וכשיטת תוס' ע"ז כז:. וכהסברם בחנניה מישאל ועזריה בפסחים נג: ד"ה מה ראו. או שזה חיוב גמור. שם בשביעית מבואר שלולינוס ופפוס מסרו עצמם למיתה מפני שהכפיה בפרהסיא. ועפ"י הגמ' להלן עד: שבפרהסיא אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור. וכן מרדכי היה בשער המלך והוי פרהסיא. לפי"ז היה חייב בכך וכן שאר ישראל.

וצ"ל שיש בזה צד איסור או מנהג כמצוה קלה דערקתא דמסאנא. ובזכוכית צבועה הסביר במרגליות הים דף עד: אות ד' דנראה כשותים יין נסך. לפי"ז אף שאלמלא כפיה י"ל שהיה מותר, כיון שכפום ונראו כעוברים, והוי פרהסיא, קדשו את השם. לפי"ז ודאי מרדכי היה חייב לקדש את השם, שהרי המן עשה את עצמו ע"ז ומרדכי יראה כעובדו. וכ"ש שיש לכתחילה איסור דרבנן.

וצריך להעמיד שכוונתו היתה להעבירם על דתם. שהרי להנאת עצמו בפרהסיא יעבור ואל יהרג וכאסתר (עד:). ואף שבע"ז רבים הסוברים שגם להנאת עצמו יהרג ואפשר שתוס' מכללם. בכ"א כאן הרי אין חיובו מדין ע"ז אלא קידוש השם בפרהסיא. וק' שצירוי המלך היה לכל העמים, וא"כ אין בזה העברה על דת לישראל. ואפשר לומר שצירוי המלך שישתחוו להמן כע"ז ובזה רצה שכל העמים יעזבו את דתם ויעבדו אותו כאלוהים יחידי.

בתוס' בשבת עב: חילקו חילוק נוסף. יהרג ואל יעבור כשעובד בסתם אף שבלבו אינו מקבלו. פטור מיראה, כשמפרש שעובד מיראה ומאהבה.

וקשה. שנראה דעתם שבלא קבלה אינה עבודה שהרי כשמפרש אינו חייב. וא"כ כשעובד מחמת כפיה אף שלא מפרש הרי"ז אומדנא דמוכח שאינו מקבלו באלוה. הרמ"ה בסוגיתנו כתב חילוק כזה וכרי' דוד שהבאנו למעלה. אלא שהם חלקו מצד ידיעת הבי"ד. שאם התרוהו ועבד סתם, יש אומדנא שקבל על עצמו, וחייב. ואם פירש שאינו מקבל, פטור.

אולם תוס' מדברים בכפיה, וזה הרי האדם עם עצמו והוא יודע שאינו מקבל ומה משנה אם אומר. וי"ל בדעתם שלרבא עבודה בפני עצמה אף בלא קבלה, הינה עבודה. ודווקא כשמפרש בפה, אז מפקיע שם עבודה. ועדיין צ"ע.

כ"ז שיטות ראשונים שמחלקות בסוגיות בהעמדות שונות שיש עבודה האסורה בלא קבלה ואז יהרג ואל יעבור ורבא בעבודה שאינה אסורה.

שיטת ראשונים אחרת סוברת שהסוגיות עוסקות באותו מקרה, ועבודה בלא קבלה (כשידוע שכך) פטור. ובכ"א אף שפטור ממיתה, אם כופין אותו, יהרג ואל יעבור.

התוס' כאן בתירוצם הראשון כתבו שחייב למסור את עצמו לכתחילה, אף שאם עבר אינו חייב מיתה. וכן ברמ"ה לאחר שהעמיד את רבא כשפירש שאינו מקבל באלוה ואז פטור, כתב שכ"ז אחר שעשה אבל לכתחילה יהרג ואל יעבור.

וקשה כדלעיל שהרי כופין אותו לפעולה שאינה אסורה מה"ת ומדוע חייב ליהרג. ומה שייך הבטוי יהרג ואל יעבור, שהרי כשעושה את העבודה אינו עובר.

בר"ן הביא תי' לקו' זו. בדף סא: ד"ה 'נעבד כהמן'כתב שגם לרבא מרדכי היה צריך להירג ולא להשתחוות מפני שזו השתחוואה של אלוהות ומענין ע"ז וקי"ל ע"ז וכל אביזרייהו יהרג ואל יעבור. וההסבר, שיש איסור מדיני ע"ז להשתחוות אף בלא קבלה באלוה. ובסוגיא בסוף פרק בן סורר באדם שנתן עינו באשה והעלה לבו טינא, נפסק שימות ואל תספר עמו מאחרי הגדר. ובאשת איש היה פשוט לגמ' שאין היתר מפני שיש איסור ערוה. אף שאין זו ביאה. והסיקו מזה הראשונים שלא רק במעשה עצמו יהרג ואל יעבור אלא בכל איסורים מחמת ג"ע, ג"כ, וה"נ בע"ז שאסור לעובדה, וכן באיסורים הקשורים בהם יהרג ואל יעבור.

ובזה רואים שאין עקרון שבעבירה שאם עושה ברצון חייב מיתה, בה ג"כ יהרג ואל יעבור, שהרי בכל אביזרייהו אין חיוב מיתה. ובשיטתו הראשונים הקודמות ראינו שכן טרחו להעמיד שחייב מיתה. וק' שהרי גם הם ודאי סוברים. דין אביזרייהו.

ויש ליישב שכיון שהדין המקורי שיהרג ואל יעבור הינו בעבודה ממש, רצו להעמיד שבה יש חיוב מיתה. ואח"כ יש רבוי גם לאביזרייהו אף שבהם אין חיוב מיתה.

וכ"ן נראה גם ברמב"ן במלחמות ה' סוף פרק בן סורר בסוף הדבור, וכתב בכלל דבריו שמרדכי לא השתחווה מפני שהמן היה נעבד, ולכן דינו ביהרג ואל יעבור. ומוכח שמבין שיש איסור להשתחוות ולכן ימסור נפשו אף שאינו כותב משום אביזרייהו כר"ן. ובכ"א הר"ן בדף סא: הביא שהרמב חולק על ר' דוד ונראה שסובר שאין חיוב מיתה במשתחווה מפני יראה ובכ"א יהרג ואל יעבור.

ויש להתקשות ברמב"ן מדוע המן הינו נעבד והרי קי"ל כרבא שעבודה בלא קבלה אינה עבודה. ודווקא לאביי שזה עבודה, המן נחשב נעבד. ונ' שהרמב"ן בא להוציא מהשתחויה לשם כבוד. שאם החובה היתה משום כך, היה מותר לכתחילה. וכדמשמע בסוגיא וכ'כ הראשונים. וכיון שחובת השתחויה להמן היתה משום ע"ז, אף שאינה עבודה, יש ע"ז איסור. ונ' שהאיסור מדרבנן וכדכתבנו למעלה.

וק' על הר"ן שהרי הדין שכשכופין לע"ז יהרג ואל יעבור הינו מה"ת. ולדעתו יהרג משום אביזרייהו שיש איסור והוא מדרבנן. ואף שהוא דבר בעניין מרדכי, אבל הרי בכל כפיה לע"ז יש אומדנא דמוכח שאין קבלה. ואפשר שיעמיד לא בכפיה לעבודה אלא בלאוים אחרים מגדרי ע"ז. וכן מפורש בפסחים כה. שהביאו מימרת ר"א "ואהבת בכל נפשך", לאיסור התרפאות מעצי אשירה. וברי"ן כתב שיש בזה לאו "לאידבק בידך מאומה מן החרם". וא"כ זה הוי מה"ת.

ועדיין ק' שפשט מימרת ר"א מדבר בע"ז ממש.ומ זה מתרחב שגם אביזרייהו.וברי"ן עצמו שם בפסחים כתב שאף שאין ברפוי לאו ע"ז ממש, בכ ז גם בשאר לאו דעז' יהרג ואל יעבור. ומוכח שיש עבודה בעיקר והרי לדברינו אין מציאות כזו.

ואפשר שמפני זה תוס' ור' דוד מיאנו בפירוש זה.

לדברינו בר"ן יצא שאביזרייהו שיהרג ואל יעבור כוללים איסורים מדרבנן. וזה כשיטת הרמב"ן בעניין, ימות ואל תספר עמו מאחרי הגדר. שדעת הרמב"ן בהשגותיו לסהמ"צ לרמב"ם מצוה ל"ת שנג',שאין בזה לאו והרי איסור דרבנן. ודעת הרמב"ם שם שזה איסור לאו ולא תקרבו לגלות ערוה. ובשו"ת יו"ד סי' קנז' ס"א בהג'ה מסיק לפי הרמב"ם שדווקא באיסור לאו בג'ע ועז"ז הוי אביזרייהו שיהרג ואל יעבור. לפי"ז להולכים בשיטת הרמב"ם עדיין יקשה מדוע יהרג ואל יעבור כשכופין לעבוד ע"ז והרי מותר מה"ת.

והר"ן עצמו בפסחים כה. ביאר שבמקרים בסוף בן סורר "תספר עמו וכו' הינו איסור לאו דלא תקרבו. א"כ הולך בשיטת הרמב"ם. וכן משמע בדבריו שם שיין נסך מותר במקום סכנה מפני שהוי איסור דרבנן וכן כתב בדעתו הרמ"א ביו"ד סי קנה ס'ג.אף שהוי מעניין ע"ז. לפי"ז א"א לומר בדעתו שבהשתחוואה מיראה כמרדכי הוי אביזרייהו דע"ז מאיסור דרבנן.

ואפשר שדעתו שהשתחואה לע"ז אף שאין בה קבלת אלוהות אסורה מה"ת. ואף שמשמע בגמ' שאינה בכלל לא תעבדם וכמו שהבאנו מהתו"י שבת עד: י"ל שאינה בכלל עבודה ולכן אין חייב מיתה, ובכ"א אסורה כמגפף ומנשק שאסורים בלא תעשה אף שאין בהם קבלת אלוהות. היינו מפני שהינם צרכי כבוד. וברש"י דף סג. כתב שנלמד מאל תפנו אל האלילים או מאל תלכו אחרי אלוהים אחרים. וי"ל שאף שאינם עבודה בכ"א לא גרע שיש בזה משום כבוד ובזה א"צ קבלה. ולא מצאתי מי שאומר במפורש שיש איסור מה"ת. ובמהרש"א מפורש שאין איסור מה"ת ואינו דומה למגפף. וברמב"ם גם נראה שלעניין עובד מאהבה ומיראה כתב פטור ודין מגפף ומנשק כתב מיד אחר זה וכתב שעובר בלא תעשה. ונ' שמיראה אין גם לא תעשה,אף שאין מוכרח.

ואם נכונים הדברים בר"ן מיושב לפי"ז שעיקר דרשת יהרג ואל יעבור הינה בעבודה זרה ממש ולא ברפוי וכדו' שהינם לאוי מאביזרייהו.

במאירי תי' ישוב אחר לקושיא. וכתב שדין יהרג ואל יעבור הינו למצות קדושת השם, וכעין חנניה מישאל ועזריה ומרדכי.

וקשה שבגמ' להלן עד. כשהביאו יהרג מדין קדוש השם זה דווקא בפרהסיא. ולר' ישמעאל שסובר שבע"ז בצנעא יעבור ואל יהרג ורק בפרהסיא יהרג, לומד מלא תחללו את שם קדשי, והיינו קדוש השם ואנן קי"ל שבע"ז יהרג גם בצנעא וע"ק שבגמ' למדו זאת מואהבת בכל נפשך וזהו דין מיוחד בע"ז ואינו כקדוש השם הכולל עבירות אחרות.

ונ"ל ליישב עפ"י יסוד דברי ה.אבנ"ז זי"ע סי' קכח' אות ה'. (ולא ידעתי לסוף דעתו). עובד מאהבה ויראה אינה פעולה המותרת. הפעולה מצד עצמה הינה פעולת איסור, והכוונה מתירתה. ובזה יש לחלק, כשעושה מעצמו אינו אסור מה"ת. והיינו שאז הפעולה מצדו, וכוונתו חשובה ומכרעת אולם כשגוי כופהו, הגוי חושב שהוא כן עבד לעבודה זרה. וחייב לקדש את השם ולא לעבור כדי שהגוי לא יחשוב כך.

דוגמא לזה שבמכוון להעבירו על דת בפרהסיא אף דבר שמותר והינו מנהג ישראל ואין איסור גמור לבטלו, אם גוי כופהו, יהרג. ונראה שזה מצד הכפיה. שכיון שכופהו חל קידוש השם שלא יראה כמקיים מחשבת הגוי, שעבר על דת. ועדיין יש לדחות שי"ל מצד הרבים ולא מצד הגוי, ובע"ז הרי גם בצנעא. ובכ"א הרי חילוק להעבירו על דת או להנאת עצמן הינו במחשבת הגוי. ועוד הוכחה, בשעת השמד קי"ל שיהרג ואל יעבור אף בצנעא, ואפילו במצוה קלה. ברמ"ה הביא פירוש אחד שמפני קידוש השם. וכאן הרי אין רבים. ומוכח שמצד הכפיה.

ובע"ז יש חידוש יותר שכיון שענינה כפירה בעיקר, לכן גם בצנעא ושלא בשעת גזירה יקדש השם ואל יכפור בו, והיינו מצד הגוי. ולכן כאן קידוש השם הינו עצם החיוב ליהרג. וזהו הנלמד מואהבת בכל נפשך. ובמצוות אחרות אף שכופהו להעבירו על דת בצנעא, אפילו כשעושה את העבירה, אינו כופר בעיקר ועבר מצווה.

לפי"ז אכן ע"ז שונה מג"ע ושפ"ד שהן אסורות מצד המעשה, ואילו ע"ז מצד הכפיה ומדין קידוש השם.

בזה יש ליישב תוסק בשבת עב: שהבאנו לעיל שחילק שבסתם יהרג ואם פירש שמאהבה, פטור. ונשארנו בצ"ע. ונ' לפמ"ש שאם פירש, אין הגוי חושב שעע"ז ולכן אינו חייב למסור נפשו.

למאירי עצמו הסבר זה מתישב. מדעתו בדף עד: כדעת הרז"ה שבע"ז להנ עצמו לא יהרג. ורק במעבירו על דת אז בצנעא יהרג ושלא כשאר עבירות. ולכן דווקא כשמעבירו על דתו, אם יעבוד הישראל יחשוב שאכן קבל עליו ע"ז

העבירה, ואם אינה עבירה כיון שאינו מקבלו באלוה, למה יהרג.

וגם בדעת הרמ"ה אינו מיושב שהרי מעמיד את רבא במפרש שאינו מקבלו באלוה, ובכ"א כתב שלכתחילה יהרג ואל יעבור. ואפשר שהרמ"ה סובר כרמב"ן שכיון שיש לפחות איסור דרבנן יהרג מצד אביזרייהו.

ואפשר שעשה ואהבת בכל נפשך מלמד שחייב למסור את נפשו ולא לעשות פעולת המרה שנראה כאילו ממיר את ה' בע"ז. וכן נראה מרש"י פסחים כה שכתב באיסור רפוי בעצי אשירה מפני שנראה כמודה בה, אף שודאי אינו עובדה. וכן אפילו אם יאמר מפורש שאינו מקבלה. וכך בעבודה אף שמותרת מן התורה כיון שזה מצד הכוונה אבל מצד הפעולה הינה פעולת איסור, נראה כממיר. וכן נראה באבנ"ז בדיוק לשונו שמחויב בעשה דואהבת. ועדיין צ"ע.

לפי"ז לכל הפירושים לעיל, היה מרדכי חייב למסור את נפשו וכן כל עם ישראל שלא להשתחוות להמן, מגדרי ע"ז או קדוש השם.

עוד אפשר לומר, אפילו אם מצד ע"ז לא היה חייב מרדכי להשתחוות, נמנע מלהשתחוות מרצון לקדש את השם.

המאירי בדף עד. סובר כרז"ה שלהנאת עצמו בג"ע ובע"ז יעבור ואל יהרג. ובזה הסביר שם, שמי שהשתחווה להמן לא עבר איסור ששם היה להנאת עצמו. ובכ"א כתב בדף סא: שמרדכי לא השתחווה משום שרצה לקדש את השם וכן שיטת תוס' ע"ז כז: סד"ה 'יכול' שגם כשרשאי לעבור ולא ליהרג אם רצה להחמיר ע"ע, רשאי. וכ"כ תוס' בפסחים נג: ד"ה 'מה ראו' שחנניה מישאל ועזריה לא היו חייבים ליהרג כשדרשו מהם להשתחוות לצלם שנעשה לכבוד בלבד, ומותר לכתחילה, ובכ"א צד מראית עין יש בזה ולכן יכלו למסור את עצמם. וכן י"ל במרדכי.*

ותוס' אצלנו. י"ל שלא תירצו כך מפני שלא היה לו להחמיר על עצמו לקדש את השם כשזה מסכן את עם ישראל.

הרמב"ם בפ"ה מיסודי התורה ה"ד חולק ע"ז וכותב שמי שדינו יעבור ואל יהרג, ונהרג, הרי"ז מתחייב בנפשו. והיינו שהינו כגורם המתה לעצמו, שאינו חייב, וחי בהם כתיב. ובכ"א כתב בנימו"י ס"פ בן סורר שאם הוא אדם גדול וחסיד, ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש את השם אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם ולאהבו בכל לבם. וכן הסביר בחנניה מישאל ועזריה. וסיים שהיו נהרגין מפני שהשעה צריכה לכך.

* אולם בשו"ע יו"ד סי' קנ"ז כתב שרשאי למסור עצמו וליהרג רק אם העכו"ם מכוין להעבירו על דת. ובש"ך שם סק"ב, שאם להנאת עצמו אסור להחמיר ונקרא חובל בעצמו. לפי"ז לסוברים שבהמן היה להנאת עצמו (כמאירי לעיל וכן ברמב"ן במלחמות) היה אסור למסור את עצמו, אם לא מגדרי חיוב ע"ז או קדוש השם. אולם במאירי כתב שמרדכי לא היה מחויב ומסר עצמו לקדוש השם, וקשה עליו. בש"ך סק"ג הביא בשם הפרישה שבפרהסיא, רשאי למסור. ולפיו יש ליישב המאירי. אולם בש"ך שם הביא דעת הב"ח וכן נראה בגר"א סק"ג שאין חלוק וגם בפרהסיא אסור למסור. וכן נראה בתוס' סנהדרין עד: ד"ה 'קטול' שיכלו להעמיד בפרהסיא ורשאי. ואפשר שי"ל במאירי שבע"ז רשאי למסור את עצמו אפילו בהנאת עצמו. גו"ל שאכן המאירי חולק ודעתו שגם בהנאת עצמו רשאי למסור עצמו. וכן נראה מדבריו שם עד: ד"ה 'יש מחדשים' בעניין רב כהנא. וכן נראה מתשובתו המובאת במאירי מהדורת רלב"ג הערה 208.

לפי"ז אפ"ל במרדכי שלא השתחווה מפני שהשעה צריכה לכך ולחזוק העם.

וצ"ב אם אדם רגיל הינו מתחייב בנפשו, ואף שנתכוון לקדש את השם, איך לאדם חסיד זה מותר ומקיים מצוה.

וי"ל שזה כדין בי"ד מבין ועונשין שלא מה"ת (סנהדרין מו). ובגמ' שם שעונשין מיתה אף למי שאינו מחויב מפני שהשעה צריכה לכך. וברש"י שם כתב שהיינו שלא יווצרו פרצות בקיום מצוות בישראל מפני לחצם של היוונים. וברמב"ם פ"ב מהל' ממרים ה"ד כתב וז"ל "כשם שרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בי"ד מוריים בזמן מן הזמנים לעבור על מקצת מצוות כדי שיתקיימו כולם. וכמו שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שיקיים שבתות הרבה". ומפני זה אפשר לבטל מצוה, וגם אפשר להרוג מי שעבר עבירה קלה שאינו מחויב מיתה. וברדב"ז שם כתב שמשל הרמב"ם לרופא צנדק אם ישראל כגוף אחד והיינו שהם נשמח אחת וגופים חלוקים. וכן המצוות הינן כגוף אחד. ולפי"ז זו סברה פשוטה. וכמו שהביא הרמב"ם חלל עליו שבת אחת שבגמ' יומא פה: למדו מהפסוק "ושמרו בנ"י את השבת "שמחללים שבת משום פקוח נפש כדי שישמור שבתות הרבה, ונראה שזו סברה פשוטה ולא כפסוק השני וחי בהם ולא שימות בהם שהינו מקור מפורש.

וא"כ גם בענינינו היתר לאדם חסיד וירא-שמיים ליהרג לא בשביל לקדש את השם בפני עצמו אלא מפני שהשעה צריכה לכך.

בזה יש להסביר גם ענין שעת השמד שיהרג ואל יעבור אף בצנעא ובמצוה קלה. וברש"י כתב שלא ירגילו להמריך את לבם של ישראל. וק' מה המקור. ולדברינו היינו הך שבשיש פרצות חייבים לגדור אפילו סדקים קלים. ובזה כל אחד מישראל חייב וברי"ן ביאר זאת בטוב טעם וז"ל"שבשעה שאומות העולם חושבים לבטל ישראל מן התורה, צריך לעשות חזוק כנגדם שלא לקיים מחשבתם. ומוטב שיהרגו כמה מישראל ואות אחת מן התורה לא תבטל וכו'. ואם שמע להם אפילו בחדרי חדרים, מתפרסם, מפני שמצאו שהועילה גזירתם. ולפיכך יהרג ואל יעבור. וזה קדוש השם ואהבת המקום הכוללת לכל בני ישרא

ובענינינו כתב הנימו"י שדווקא חסיד וירא שמים. והיינו מפני שכאן הכוונה מעכבת, מפני שאם אינו מתכוון לשם שמים הרי הוא נתקל באיסור של מתחייב בנפשו. וכן בבי"ד שעונשין שלא מה"ת כתב הרמב"ם פכ"ד מסנהדרי ה"י שיהיו מעשיהם לשם שמים. והסביר הרב זצ"ל בבאר אליהו סי' ה' סוף סק"ך ובמשפט כהן עמ' שטז' שזה מעכב.

לפי"ז מרדכי לא השתחווה מפני שהשעה היתה צריכה ולחזוק העם. ולכן לא רק שלא סכן את העם אלא עשה לחיזוקם.

בזה יש להסביר למפרשים בפסוק "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחווה" שכתוב בלשון עתיד והיינו שהתמיד בכך והכניס את עצמו לכך, אף שלא היה חייב להיות שם. וההסברים לעיל הינם, שאם כפוהו יצר נפשו. אולם מדוע הכניס את עצמו, ולפי"ז ניחא מפני שהיתה השעה צריכה והיה מגדולי העם וקדש את השם.